

Tilburg University

Onderwijs in rechtsfilosofie

van Roermund, G.C.G.J.

Published in:
Ars Aequi

Publication date:
1995

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
van Roermund, G. C. G. J. (1995). Onderwijs in rechtsfilosofie. *Ars Aequi*, 44(7/8), 577-580.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

verkeerde dat de surséance van betaling c.q. het faillissement van die vennootschap was te verwachten, is veel minder vanzelfsprekend dan mevrouw Sevenheck ons wil doen geloven.

10 Voor alle duidelijkheid merken wij nogmaals op dat artikel 54 Fw in het arrest Kuijsters/Gaalsman q.q. geen rol speelde. Van overneming van een vordering in de zin van dit artikel was geen

sprake. Zelfs al zou dit anders zijn geweest, dan nog zou artikel 54 Fw niet aan de orde hebben kunnen komen, aangezien het beroep op verrekening reeds afstuit op het niet voldaan zijn aan de vereisten van artikel 6:127 e.v. BW jo artikel 53 Fw. Aan artikel 54 Fw komt men slechts toe, wanneer alle verrekeningsvereisten zijn vervuld. Dit artikel kan zich dan alsnog tegen verrekening verzetten.

Onderwijs

Onderwijs in rechtsfilosofie

Bert van Roermund*

Dit tijdschrift heeft mij uitgenodigd wat prikkelende stellingen over het onderwijs in de rechtsfilosofie naar voren te brengen, ontleend aan de Tilburgse ideeën en ervaringen. De bedoeling was dat die dan hartstochtelijk tegengesproken zouden worden. De redactie heeft lang gezocht om iemand te vinden die het er grondig mee oneens was. Maar ik heb begrepen dat iedereen er juist van harte mee instemde. Met des te meer vertrouwen en genoegen, want mede namens al die geraadpleegde collega's en (mag ik hopen) studenten, breng ik daarom het nu volgende in de openbaarheid. Hier zijn een paar inhoudelijke, vervolgens een paar didactische, tenslotte een paar programmatische stellingen.

Elke rechtenstudent moet er aan geloven: in beginsel moeten er aan de Tilburgse faculteit 8 studiepunten verdiend worden met het vak rechtsfilosofie. Deze zijn verdeeld over twee cursussen van 4 studiepunten — netjes Rechtsfilosofie A en Rechtsfilosofie B geheten — waarbij de laatste overigens om praktische redenen tot 3 studiepunten beperkt blijft. De cursussen staan geprogrammeerd in het tweede (2e semester) en derde (1e semester) jaar, in het basisdoktoraal dus. Dat wil niet zeggen dat er in de propedeuse geen rechtsfilosofie op het programma staat, integendeel. Daar wordt in het kader van het vak *Inleiding tot het recht* een semester lang aandacht besteed aan allerlei theoretische, waaronder ook filosofische aspecten van recht. Wie de belangstelling kent van collega's als Witteveen, Van Genugten en Wiggers, zal willen aannemen dat de vakgroep Encyclopedie in dat eerste jaar de wijsbegeerte niet schuwt. In het tweede en derde jaar zijn er dan vervolgens de cursussen Rechtsfilosofie A en B. In het vierde jaar is er voor de liefhebbers nog allerlei rechtsfilosofie in

de keuzevakken-sfeer. Men kan daar zelfs voor een compleet rechtstheoretisch afstudeertraject terecht, waaraan overigens een stevige dosis positief recht te pas komt. Kortom: in elk jaar van de rechtenstudie is er ruimte voor reflectie. En zo hoort het ook. Dat is althans de stelling die aan al mijn stellingen voorafgaat.

1 De relatief belangrijke plaats van rechtsfilosofie en rechtstheorie in het Tilburgse onderwijs, brengt mij meteen op een hoofdstelling: *rechtsfilosofie zonder intensieve wisselwerking met positief recht is wat de Vlamingen noemen 'dikke zevel'*. Dat is niet in de eerste plaats een didactische stelling, maar een wijsgerige. Ik geloof dat rechtsfilosofie niet zomaar toepassing is van algemene filosofie op recht. Filosofie is namelijk niets anders dan radicaal en systematisch *nadenken*. Maar daarop heeft de filosofie geen monopolie, ook al doet ze het in bijzondere vormen. In het recht wordt ook echt radicaal en systematisch nagedacht. Ontegenzeggelijk is juridisch denken in een aantal heel belangrijke opzichten

Bert van Roermund is hoogleraar rechtsfilosofie aan de Katholieke Universiteit Brabant.

(bijvoorbeeld het opzicht dat debatten niet eindeloos lang kunnen duren) systematisch anders dan wijsgerig denken: het is een andere manier van denken. Toch kruisen de wegen. Want niet alleen de filosofie van het recht staat op het spel, maar uiteindelijk ook het recht van de filosofie: wie zegt immers dat er menselijk welzijn gelegen is in het loswrikken van allerlei tentakels waarmee mensen zich aan het leven vastklampen? Juist daarom zijn juridisch denken en wijsgerig denken voor elkaar zo belangrijk: zij kunnen elkaars kritisch potentieel opvoeren. Ik pleeg dat uit te drukken in een slagzin die juristen hevig op de kast jaagt, maar die zeer complimenteuzes bedoeld is: juristen filosoferen meer dan ze denken, maar niet als ze denken dat ze filosoferen. Mischien dat de complimenten wat beter overkomen als ik erbij vertel, dat zeer spraakmakende filosofen van allerlei richtingen (Habermas, Derrida, Castaneda) zich ondertussen zijn gaan bezighouden met juridische kernbegrippen als wet, plicht, regel, institutie en procedure.

2 Met de gewraakte slagzin benadruk ik nog een tweede inhoudelijke stelling die aan de presentatie van het vak rechtsfilosofie in het onderwijs ten grondslag ligt. Precies omdat recht en filosofie van huis uit elkaar kritisch bejegenen, bestaat er bij beide een grote behoefte om de ander voor zich in te palmen en de spanning af te leiden. De filosofie haalt het recht dan binnen de poort om wat casuïstiek bij de hand te hebben, het recht op zijn beurt huurt de filosofie in om een hoogstaande ideologie in huis te hebben. Juristen beschouwen de rechtsfilosofie dan ook graag als 'Reflexion auf eigenes Tun' om de woorden van de grote Duitse jurist Karl Larenz nog maar eens te citeren. Een dubbelzinnige uitdrukking, omdat niets op voorhand garandeert dat die 'reflectie'¹ niet een zuivere, en dus onkritische weerspiegeling zal zijn van het juridisch handelen en aldus dit handelen alleen maar vanzelfsprekender zal maken. En dat is juist wat er niet moet gebeuren. Als rechtsfilosofie in een juridische opleiding enig *nut* zou hebben, dan is dat in de eerste plaats dit: *dat zij de (aankomende) jurist een blijvende ongerustheid bijbrengt omtrent de vanzelfsprekendheid van het juridisch handelen* — een attitude die Leijten ooit als een hoofddoel van de juridische opleiding heeft aangemerkt.

3 Ik kom nu toe aan een eerste didactische stelling, een stelling die ik ook metterdaad belijd in de cursus Rechtsfilosofie A. *Als rechtsfilosofie on-*

geruste juristen wil kweken, en als die ongerustheid gevoed moet worden door de kritische spanning tussen recht en wijsbegeerte, dan zal binnen het juridisch curriculum filosofie allereerst in zijn betrekkelijke zelfstandigheid, dat wil zeggen als een denkwijze anders dan de juridische denkwijze moeten worden gepresenteerd. De intensieve wisselwerking waar ik voor pleit kan alleen ontstaan vanuit de onderscheidenheid van de twee posities waartussen de wisselwerking plaats vindt. Juristen moeten eerst het gevoel krijgen dat ze op een heel ander been worden gezet dan waar ze tot nu toe op stonden. Want pas op twee benen kun je lopen.

Het is natuurlijk niet gegarandeerd dat ze dat een prettig gevoel vinden. Stel je voor: net ben je een beetje gaan geloven dat er een weg is om de meest gruwelijke maatschappelijke conflicten op te lossen en daarmee bij te dragen aan groeiende vrede, vrijheid en rechtvaardigheid in de wereld, komt er een filosoof, die nergens zijn handen aan vuil maakt, vertellen dat die weg niet zonder gevaar voor eigen redelijk en zedelijk leven berijdbaar is. Zo iemand kun je missen. Als er dan toch filosofen rondlopen, dan verwacht je dat ze antwoorden geven wanneer het positieve recht vragen heeft (want je kunt als jurist niet alles tot op de bodem doordenken). Maar nee dus: op het gevaar af mij niet populair te maken, houd ik vol dat filosofie zich niet te vlug in dienst moet stellen van het recht, precies omdat ze er uiteindelijk op aangewezen is. Uit deze eerste didactische stelling volgt een programmatische aanbeveling: rechtsfilosofisch onderwijs dient aan het begin een blok te bevatten dat de (rechts-)filosofie als betrekkelijk eigenstandig bedrijf demonstreert. In deze context zal het recht nog voornamelijk dienen om didactisch bruikbare voorbeelden te leveren, en dient het veel minder op zijn eigen filosofische merites te worden ondervraagd.

Er schuilt hier overigens een vuistdikke adder onder het gras: omdat nagenoeg alle filosofen het erover eens zijn dat dit eigen karakter van de filosofie niet zonder grondige kennis van de geschiedenis van de wijsbegeerte kan worden bestudeerd, zou er eigenlijk ook nog een cursus geschiedenis van de filosofie in het programma moeten zitten. Nog niet zo lang geleden was dat ook zo, en ik ben ervan overtuigd dat het nog zo zou zijn, ware het niet dat Nederland over een wetgever beschikt die de onweerstaanbare behoefte gevoelt de universiteiten voortdurend aan hun academische identiteit te doen verzaken.

Een cursus geschiedenis van de wijsbegeerte binnen een rechten-opleiding is in de huidige Nederlandse verhoudingen niet meer reëel. Maar misschien dat mijn volgende stelling daarvoor enig soelaas biedt.

4 Die tweede didaktische stelling bouwt voort het verschil tussen het recht en wijsbegeerte. *Dit verschil kan alleen goed naar voren komen als de filosofie wordt gedemonstreerd in een van voor naar achter samenhangend betoog, dat wil zeggen als systematische filosofie.* Natuurlijk zijn encyclopedische overzichten nuttig en nodig, maar ze zijn geen filosofie, want ze redeneren nergens naar toe. Ze vormen de Wehkamp-catalogus van de intellectueel, altijd goed voor een paar welgekozen citaten, maar het zijn geen boeken waar men wijzer van wordt. 'Systematisch' wil echter niet zeggen: dogmatisch. Er kan geen systematisch betoog ontwikkeld worden zonder in discussie te treden met de onderling verschillende vertrekpunten van wijsgerig denken die zich in de loop van de geschiedenis hebben gepresenteerd. Maar deze verschillen kunnen slechts binnen de intentie van een systematisch betoog hun filosofische relevantie krijgen. Anders blijven het weetjes, die hoogstens munitie opleveren om al die verschillen van mening maar te laten voor wat ze zijn.

En nu ga ik de hand in eigen boezem steken: hoezeer ik ook van het voorgaande overtuigd ben, ik ben ook tot het besef gekomen dat met het Tilburgse handboek *Themis' terzijde* de studenten een te wrede confrontatie met de systematische rechtsfilosofie wordt opgedrongen. Het moet, en het kan, anders. Maar ik heb erg veel last van de neiging om net zo lang te schrijven tot ik het zelf ook niet meer weet.

5 Mijn derde didaktische stelling sluit bij de eerste twee aan. *Zo goed als de filosofie is zijn eigenstandigheid moet worden getoond, zo goed moet ze in haar concrete luisteren naar en wisselwerking met het recht aan de orde komen.* Rechtsfilosofie begint hier als ontvouwing van de filosofie die in het recht zelf aan de orde is. Er is daarom in Tilburg een tweede cursus Rechtsfilosofie B, waarin vanuit een positief-rechtelijk thema wordt doorgedacht in de richting van grondslagen en wijsbegeerte. Deze cursus is aanmerkelijk populairder dan Rechtsfilosofie A, en dat is geen wonder. Hier vertrekt de jurist immers van uit een bekende omgeving, die geleidelijk wordt verkend op vragen die in de positief-rechtelijke

disciplines zelden gesteld worden. Die ontvouwing is een zeer gecompliceerd proces. Het is bepaald iets anders dan het opzoeken van 'filosofisch' klinkende frasen als 'de waardigheid van de mens' of 'redelijkheid en billijkheid'. Men moet de dogmatiek van het recht van binnenuit leren kennen, men kan de rechtsvergelijking niet missen, en bovendien moet men de methoden en wetmatigheden die de empirische wetenschappen ons bijbrengen, niet schuwen. Het spreekt overigens vanzelf dat de vuistdikke adder van zoeven hier zijn partner vindt: evenmin als men kennis van de geschiedenis van de filosofie mag veronderstellen, mag men kennis van de empirische wetenschappen omtrent mens en maatschappij veronderstellen. Eigenlijk zou elke jurist een grondige cursus algemene sociologie moeten hebben gehad. Helaas moet het een onsje minder zijn.

6 Dit alles betreft nog slechts de didactiek die tot een programma met een bepaalde inzet leidt, het zegt nog weinig over de concrete aanpak in het onderwijs. Hierop heeft mijn vierde didaktische stelling betrekking: *rechtsfilosofisch onderwijs dient niet de rechtspraktijk, maar het rechtswetenschappelijk onderzoek centraal te stellen; de rechtspraktijk glipt dan als het goed is vanzelf binnen.* Ik heb niets tegen 'de praktijk', maar ik heb wel iets tegen de druk van 'de praktijk' in het academisch onderwijs en vooral tegen de normativiteit die aan die onduidelijke verwijzing naar 'de praktijk' wordt opgehangen. Vergelijk het met leren biljarten. De praktijk van het café is niet de praktijk van de amateurcompetitie of die van de toernooien der beroepsbiljarters; dat is één. Twee is: of je nu pool, snooker of klassieke spelsoorten kiest, het is nooit weg om je eens grondig te verdiepen in de theorie van de mechanica.

In Tilburg wordt er sinds enige jaren instellingsbreed getoeterd over SGO: Student-Gericht Onderwijs. Nu is dat een ongelukkige benaming in zoverre ze suggereert dat goed onderwijs ooit anders dan student-gericht is geweest. De uitwerking van het 'concept' is een stuk gelukkiger: het gaat erom onderwijsvormen te introduceren die de student 'onderzoek-gericht' maken. Het spreekt vanzelf dat dit 'Onderzoeksgericht Onderwijs' behoorlijk wat tijd kost. Daar staat tegenover dat de rendementen — zoals dat tegenwoordig heet — zeer positief zijn vergeleken met een meer traditionele aanpak (boven 80% tegenover 50% is na één tentamenpoging geslaagd).

Veel studenten zeggen bovendien enig plezier te beleven aan deze aanpak: het vak rechtsfilosofie leent zich er kennelijk voor.

Tenslotte nog een paar dingen: er zijn heel goede juristen die filosofie botte onzin vinden. Dat is voor de wijsbegeerte niet erg, want juristen zijn net mensen: ze kletsen soms uit hun nek. Er is bijvoorbeeld heel wat filosofische argumentatie voor nodig om uit te leggen dat filosofie onzin is. Maar dan *is* het dus geen onzin. Er zijn ook heel goede filosofen die recht maar formele, technische en koude mandarijntaai vinden. Dat is veel gevaarlijker, want in de naam van de warmbloedigheid zijn al heel wat mensen gesneuveld. Wat mij in dat verband opvalt (en geruststelt) is dat nagenoeg al mijn juridisch geschoolde collega's in Tilburg publicaties plegen waar ik als filosoof veel interessants in ontdek, waar ik dingen in lees die zij zelf niet zo direct in de gaten hebben, maar die ze beschouwen als de grondslagen van hun vakgebied; en dat het mij verder 'geen ruk uitmaakt' of we dat filosofie zouden willen noemen of niet. Bij mensen met filosofische aanspraken, ben ik daar overigens niet zo liberaal in.

Dat brengt mij op een tweede opmerking: ik ben een verklaard tegenstander van het vloerkleed dat men 'metajuridica' pleegt te noemen en waar vrolijk alles onder gezwiept wordt dat niet tot het positieve recht behoort. Organisatorisch mag er iets voor te zeggen zijn om het 'klein spul' maar bij elkaar te vegen, wetenschapstheoretisch is het een miskleun van de eerste orde. Ik heb er twee bezwaren tegen. Ten eerste zijn al die wetenschappen die zich min of meer gedwongen achter de banier van de metajuridica scharen, zeer verschillend wat hun methodisch statuut betreft. Wie doet alsof al die methoden (en hun correlate resultaten) vrijelijk samen te brengen zijn in wetenschappelijke beschouwingen binnen het onderwijs en het onderzoek, bedrijft een raar soort syncretisme. Sociologie, geschiedenis, psy-

chologie, filosofie, enz. van het recht zijn heel verschillende zaken. Wie er achter wil komen hoe ze samenhangen zal ze eerst uit elkaar moeten leren houden. Ten tweede is het een heel interessante, en wel een *wijsgerige* vraag of (al) die wetenschappen tot het juridische staan in een verhouding die men als een meta-object verhouding kan aanduiden. Ik heb in ander verband betoogd dat hier heel wat aan vast zit, en dat het eigenlijk niet kan. Overigens past hier een waarschuwing: wat hierboven van metajuridica gezegd werd, is evengoed van toepassing op heel wat rechtstheorie. Ook met deze term duidt men soms alleen maar een soort erwtensoepp aan, waarin men vrijelijk verschillende benaderingen door elkaar heeft geroerd onder de kreet dat in de werkelijkheid alles met alles samenhangt. Mijn antwoord is opnieuw: natuurlijk hangt alles met alles samen en de beste manier om inzicht in die samenhang te verwerven, is de dingen uit elkaar te houden.

En dan nog dit: het is mij wel eens opgevallen dat ik aan studenten die ooit werkelijk gebukt zijn gegaan onder de gevolgen van een kwalijk regime (vluchtelingen, emigranten of uitwisselingsstudenten uit Chili, Cambodja, Iran, Zuid-Afrika) nooit het nut van rechtsfilosofie hoeft uit te leggen. Integendeel, ze beschouwen het als het meest vanzelfsprekende vak als je rechten studeert, en het zijn dan ook mijn meest gewaardeerde (want eigenzinnige) gesprekspartners. Het zijn veelal de kinderen van de welvaartsstaat en zijn regelneven die zeggen dat het 'allemaal klets-koek' is, omdat toch 'alles subjectief is'. Begrijpelijk, want filosofie is lastig, zelfs duizelingwekkend; het noodt tot zelfstandig denken, het verlangt verzet, kritiek en ... studieduur. Dat weten zowel autocratische als democratische kinderen en regelneven. Let maar eens op wat er gaat gebeuren als straks de studieduur op last van de overheid 'gedifferentieerd' wordt.